

KÖNYVESPOLC

Félbemaradt reformkor

A római katolikus Szemlében megjelent tanulmányokat tartalmazó szép könyv szerkesztői azért tartották szükségesnek közreadását, mert az 1930-as években kibontakozott társadalmi és politikai mozgalmakat nemcsak feloszlatták, hanem tudatosan agyonhallgatták vagy eltorzította a velük foglalkozó marxista irodalom. Időszerűvé pedig az teszi, hogy a mai megújuló magyar társadalom számára a büszkén vállalt hagyományok a folytatható, igazi reformkor gyökereit jelenthetik.

A könyv első része számvetés az 1825–1848-as klasszikus reformkortól kezdve a századunk húszas éveiben megindult reform próbálkozásokról. A múlt század reformerei, Széchenyi, Kölcsey mennyi belső és külső nehézséggel, akadállyal birkóztak, amíg a szabadságharc elbukásával a mozgalom összeomlott. Ugyanez a sors várt századunk reformereire, a sikeres próbálkozások, jó előjelek után a „fordulat éve” visszavetette az országot egy „történelem előtti kor”-ba. Jogasan teszi fel a kérdést tanulmánya összefoglalásában *Vida István*: „van-e egyebünk félbemaradt reformkoroknál?”

A II. rész társadalmi mozgalmainkkal foglalkozik. Először az ötven éve indult Kalotmegalomról ír *Kovács K. Zoltán*, majd a katolikus népfiskolák szervezetét, munkáját ismerteti részletesen. Az ipari munkásság problémáit felélelő EMSZÓ mozgalommal, a keresztény szakszervezetekkel *Vida István* foglalkozik. Olvashatunk a katolikus ifjúsági munkás mozgalomról (KIOE) *Hollai Ferenc* tollából, a Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetségéről, a Kalotlánnyok mozgalmaról (*Stettner Andrea*), végül a Magyar Parasztszövetség történetét, jelentőségét ismerteti *Vörös Vince*, valamint a csehszlovákiai magyar katolikus reformmozgalmakról ír *Sinkó Ferenc*.

A III. rész a kereszténydemokrácia útke-resését mutatja be. *Kovács K. Zoltán* a Demokrata Néppárt részletes történetét dolgozta fel az alapítástól kezdve a Győri Kiáltványon, a Demokrata Néppárt programján, 1947-es választási sikerén át az országgyűlésben és a közéletben vívott küzdelméig.

Hézagpótló tanulmány, tárgyilagosan mutatja meg az értékeket, Prohászka, Giessen munkásságát és a hibákat is. Jól mutat rá a keresztény politika zsákutcájára. Az egyház, mint az ország legnagyobb földbirtokosa szembe fordult a kialakult társadalmi rendet megingató, alapvető politikai reformokat sürgető törekvésekkel, s ez összeütöközésekhez vezetett egyes főpapok és a gyökeres változást hirdető reformerek között. Ennek ellenére, ha lassan is, a reform szellemi gyökerei erősödtek. Mai átalakuló életünk számára is példamutatók az akkori alapelvek: körültekintő okosság a külpolitikában, szabadság és egyenlőség a demokráciában, az új gazdasági rend körvonalai, erős önkormányzat és a kulturális demokrácia legsürgősebb feladatai. A gondolatok közül csak néhányat emelek ki: „Egy nép olcsón és jól csak erkölcsösen élhet”. „Mindenkitől képessége és mindenkinek teljesítménye szerint az igazságosság érvényesüljön”. „A művelődéspolitikát legyen független a napi politikától”. A parlamenti napló alapján a szerző pontos képet rajzol a Demokrata Néppárt parlamenti munkájáról, konstruktív ellenzéki harcairól, s az országgyűlésen kívüli tevékenységéről. Hasonlóképpen tárgyilagosan írja le a pártban lévő feszültségeket, ellentéteket, és a Néppárt feloszlásának körülményeit. Méltón csatlakozik a kitűnő tanulmányhoz *Barankovics István* naplótöredéke: Sorsdöntő beszélgetés Rákosival. Megrázó példája a kommunista diktatúra által a másként gondolkodókkal szemben alkalmazott agyafúrt, embertelen módszereknek.

A könyv IV. része a Kisgazdapárt történelmi jelentőségével foglalkozik az alapításától a második világháború végéig. *Varga József* hiteles történeti tanulmányában foglalkozik Eckhardt Tibor bel- és külpolitikájával, a közéleti jobbratolódásának okaival, Bajcsy-Zsilinszky Endre alakjával, a Parasztszövetség és a polgári tagozat megalakulásával, a párt szerepével az ellenállási mozgalomban, majd 1945 után az újrakezdéssel, a koalíciós politikával, a párt harcával a kommunista befolyás ellen, az összeesküvés vádjával, a szalámi-taktikával, a soraikba és a Parasztpártba becsapóztatt kommu-

nisták bomlasztó tevékenységével, s végül a Kiszgazdapárt felszámolásával.

Az V. rész történelmi értékű elemzést ad az 1956-os magyar forradalomról. *Békes Gellért* a korszakváltó átalakulás összefüggésében értelmezi az eseményeket, s úgy véli, hogy mozzogató eszméiben a reform-mozgalmak újabb felbukkanását mutatja. *Kovács K. Zoltán* a tőle megszokott precízitással a forradalom követeléseit és a magyar reformtörekvések összhangjáról ír. A rádióból, a korabeli sajtóból vett idézetekkel illusztrálja az eseményeket. Kiemeli a nyugat és kelet felől egyformán veszélyeztetett függetlenség óhaját, az agrárkérdést a forradalomban, az új munkásöntudat jelentkezését, a kereszténydemokrata erők szerepét, s a jövő Magyarországra látomását Bibó István politikai nézetein keresztül. Az 56-os forradalom és szabadságharc drámai eseményeinek ereje az ország határain belül és kívül továbbható, történelmet formáló tényező maradt.

A VI. rész „A haza és a szegény nép szolgálatában” a keresztény reformmozgalom egyéniségeinek életútját, munkásságát mutatja be. A VII. rész pedig, Rezsőházy Rudolf tollából, Európa sorsproblémáit tárja elé.

A kötet hiteles dokumentumokon alapuló, tudományos igényességű, színvonalas tanulmányok gyűjteménye. A reformtörekvéseket tárgyilagos őszinteséggel mutatja be, az eszmények, célok, eredmények mellett a feszültségeket, belső nehézségeket is őszintén feltárja. Hiányosságául csupán egyoldalú katolikusságát említhetjük. Hiányoznak belőle a protestáns testvérmozgalmak, és az egyházaktól függetlenül kibontakozó demokratikus társadalmi és szellemi reformkísérletek részletes bemutatása. A szerkesztők előszavukban számos kísérletük, bátorításuk eredménytelenségére hivatkoznak, a szükséges alapinformációk, hiteles forrásmunkák, dokumentumok hozzáférhetlenségére. Ez az átértelt politikai időszakban elfogadható érvelés, viszont mai helyzetünkben felveti a tanulmánykötet kibővített folytatásának szükségességét az „egész látóhatár” teljessége érdekében.

Akit közelebről érdekel a kibontakozó új magyar élet, az vegye kezébe ezt a könyvet és tanulmányozza. Értékes fogódzókot talál benne. A könyv Budapesten a Szt. István Társulatnál szerezhető be. (Róma, 1990. 422 old.)

Dr. Timaffy László

BARNA GÁBOR:

Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon

Ritka jelenség irodalmunkban ez a könyv, amely most hagyta el a sajtót. A megnyerő kiállítású kötet nem búcsújáró ének- és imakönyv. Ilyen az utóbbi évekből magyarul Harmath Károly: *Búcsúsok imakönyve* címmel Újvidéken jelent meg 1988-ban, s tartalmazza a búcsújáráshoz javasolt imákat, énekeket, az indulástól a kegytemplomba érkezésig, majd a hazaérkezésig minden eseményhez.

Jelen kötet, Barna Gábor művés munkája, a hazai kegyhelyek rövid történeti, művelődéstörténeti tára, mely helyismeretet, gyakorlati tanácsokat ad a zarándokutakhoz. A bemutatott jó félszáz búcsújáró hely nem teljességigényű, nem nyújt hiánytalan felsorolást. Inkább a leglátogatottabb és a megújulóban lévő kegyhelyeket tartalmazza. Nagy többségük a Dunántúlon és Észak-Magyarországon van. A búcsújáró helyek s a búcsújárás tükrözi, megjeleníti a magyar katolikus egyház és vallásgyakorlás múltját és jelenét.

Különös tisztelet és hagyományos szeretet övezi a Magyarok Nagyasszonyát, a Boldogságos Szűz Máriát, akit népünk Szent István óta nagy becsben tart. Kultusza olyan csodálatos kegyelmekkel áldotta meg Mária országát, amilyenekkel talán a világ egyik nemzete sem dicsekedhet. Nemcsak védőasszonya volt ennek a sokat szenvedett országnak, nemcsak Szent István koronáját tartotta meg mindig szent fényben, hanem egyszerű gyermekeit is vigasztalásokkal áldotta századok óta.

A búcsújárók természetesen a kegyhelyek, templomok, s bennük a kegyképek és szobrok történetét igyekeznek megismerni, de egy-egy búcsújáró hely további – vallásos épülésre is alkalmas – látnivalóit, a helység más templomait, kápolnáit, kálváriákat, szentek köztéri szobrait, az út menti kereszteteket, de a természeti szépségeket is megkezesik. A könyv ezekhez is eligazítást nyújt.

A búcsújáró helyeket a következő adatok szerint ismerteti a könyv: fekvése, közigazgatási hovatartozása; története; búcsús ünnepek; látnivalók; utazás, szállás, ellátás.

A könyvből megtudható, hogy mi a búcsú? A katolikus egyház a búcsúról szóló tanítást a bűnbánati fegyelemmel, a bűnbánat tartással összefüggésben hirdeti. Vagyis a bűnök megbocsátása a taljesített elégtétel után jár. Az egyház a történelme során

számos templomot felruházott a búcsúnyerés kiváltságával. A kötetben szereplő helységek többsége ezzel a kiváltsággal rendelkezik. (A búcsúnyeréssel kapcsolatos tudnivalókat, a hivatalos egyházi tanítást a Szent István Társulat legutóbbi kiadványai tartalmazzák. A búcsúk imakönyve. 1985. Büntetéseink elengedése. A búcsúkról. 1989.)

Megismerkedhetünk a magyarországi búcsújárás vázlatos történetével is, mely szerint a magyarság már Géza fejedelem, Szent István és kiemelkedő utódaik egyházalapító, majd -fejlesztő munkássága nyomán a keresztény európai népek sorába lépve, hazai búcsújáró helyek híján először a már kialakult európai búcsújárásokba kapcsolódott. E zarándoklatok célja az ezredforduló tájkán még főként a szentföldi Jeruzsálem és Jézus földi életének ottani színhelyei voltak. A másik zarándoklati hely Róma volt. Szent Péter és Pál apostolok sírja, az egyház központja.

Három európai kegyhely – más és más történeti korokban, eltérő indíttatásból – szinte magyar nemzeti búcsújáró helylé vált: Aachen, Mariazell és Czestochova. Későbbi időkben az Árpád-házból származó szentjeink a keresztény Európához való kötődésünk újabb zálogai lettek.

Mint említettük, a középkortól kialakult Szűz Mária búcsújáró tisztelete (Regnum Marianum), melynek hű tükröi napjainkig is leglátogatottabb búcsújáró helyeink. A hazai szerzetesrendek mostani újjáéledése jó hatással lesz a búcsújárásra is.

A kötet szépirodalmi értékét növeli, hogy a búcsújáró kegyhelyekhez fűződően Sik Sándor, Berda József, Krúdy Gyula, Ady Endre, Móra Ferenc, Bittei Lajos, Takáts Gyula, Juhász Gyula, Békés Gellért és Németh László írásait is felidézi.

A közölt búcsús naptár feltűnő az ismertett kegyhelyek főbb búcsúinak állandó és változó ünnepnapjait. A térképek, rajzok Bíró László, a pazar, színes művészfotók Lantos Miklós munkáját dicsérik. A közölt irodalmi válogatás e témakör kutatóinak ad jó útbaigazítást.

A szép kiállítású könyv értékhordozó és értékadó. Az erkölcsös élet melletti elkötelezettsége olyan erénye, melyre nagy szükség van manapság. A könyv megjelenése a magyar lelkiéleti irodalom eseménye. (Medicina, Bp. 1990.)

Dr. Domonkos János

TÖRÖK JÓZSEF:

Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon

Napjainkban gyakran kérdezzük, hogy kik a szerzetesek, miért vállalták a közösségi életformát, hol és meddig működtek, az egyházi élet szolgálatán túl hozzájárultak-e az országnak, a nemzet felvirágoztatásához? Miért van többféle szerzetesrend? Melyek közös vonásaik, s mely szerint különböznek egymástól? Kik alapították a szerzetesrendeket, mikor telepedtek meg nálunk? Hol, meddig működtek? Milyen művelődéstörténeti érdemeik vannak, hogyan segítették népünk erkölcsi megerősödését?

Sok kérdésre választ kaphatunk a kötetből. A teljességre nem tart igényt és a szakemberek által vitatott kérdések eldöntésére sem vállalkozik.

A könyv írója, a Katolikus Hittudományi Akadémia közép- és újkori egyháztörténet tanszékvezető professzora már két évtizeddel ezelőtt megkezdte az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok liturgikus (szertartástani, a katolikus egyházi szertartásokkal kapcsolatos) forrásai vizsgálatát. Művében átfogó képet ad a szerzetesség magyarországi kezdeteiről a szerzetesrendek 1950 nyarán történt könyörtelen felszámolásáig.

A történelmi adatokkal párhuzamosan a szerzetes- és lovagrendek mindennapjai tárulkoznak a tudományos alaposággal, mégis olvasmányosan megírt műben.

A szerzetesrendek áttekintése során külön képet kapunk Krisztus katonáiról, a lovagrendekről is.

Amikor a magyarság a kereszténységgel – ezen belül a szerzetességgel – találkozott, akkor már az majd évezredek múltján rendelkezett. Ezért a szerzetesség honi története tárgyalása előtt a könyv áttekinti a kereszténység kezdő évezredét, ismertette a szerzetesség intézménye megszületését, neves személyiségeinek tevékenységét.

Kik a szerzetesek? Azok a megszentelt férfiak és nők, akik előírt szabályok szerint – az engedelmesség, a tisztaság és a szegénység – hármass evangéliumi tanácsra tett fogadalom szerint rendezik be közösségi életüket: vállalva a tanítást, a betegápolást és számtalan fontos tevékenységet. Isten iránti szeretetüket alapjában imában „imává vált” életükben fejezik ki, hogy embertársaikban magát Krisztust szolgálják. Tulajdonképpen

minden szerzetes család a nyugati szerzetesség atyja, Szent Benedek „Ora et Labora” (Imádkozzál és dolgozzál) jelmondatát – különféle változatban – keresi és váltja életté.

Ki tudja, hogy hányféle szerzetesrend van a világon? Nos, az évente kiadásra kerülő Pápai Évkönyv rendszeresen közli a pontos adatokat a szerzetesrendekre és a szerzetes kongregációkra vonatkozóan. Eszerint megközelítően nyolcszáz férfiszerzet és jó másfél ezer női szerzet él és működik világszerte.

Az érdeklődők az egyház hivatalos tanítását elsősorban a következő pápai megnyilatkozásokban tanulmányozhatják: *Perfectae Caritatis* zsinati határozat, VI. Pál *Evangelica Testificatio* kezdetű apostoli levele, valamint II. János Pál pápa *Redemptionis Donum* kezdetű apostoli buzdítása.

Könyvünk rövid áttekintést nyújt Krisztus katonái: a lovagrendekről is. A középkor jellegzetes intézményei, a lovagrendek, szintpróba elé állítják a szerzetesség hiteles múltját megismerni szándékozó olvasót. Az evangéliumi tanítás ugyanis elítéli az erőszakot. A lovagrendek esetében pedig úgy tűnik, mintha az egyház szentesítené az erőszakot. A lovagrendek születése, virágzása s hanyatlása megismerésével világosan látható, hogy a lovagrendek tagjai nem szerzetesek – kiknek engedélyük volt a hadakozásra és a vérontásra, hanem olyan világi lovagok, akik sajátos állapotuk tudatában voltak, és ennek ellenére a hadakozáson kívüli életvitelüket a szerzetesi szabályzatok alapján igyekeztek rendezni.

Epilógus: Magyarországon a hatalom birtokosai 1950-ben a szerzetesrendeket – négy kivétellel – erőszakkal illegálisba kényszerítették. Tény, hogy 1950-ben még 62 férfi és női rend létezett hazánkban, a 11 538 szerzetes 636 rendházban lakott. Szerzetesek és szerzetesnők ezrei kerültek ártatlanul börtönökbe, internálótáborokba s váltak közösségeiktől elszakított földönfutókká.

A legtöbb szerzetesi közösség az elmúlt négy évtizedben nem tudta betölteni az alapítók szándéka szerinti feladatát. Voltak azonban olyan rendek is, melyek az üldöztetés során is megtalálták életben maradásuk módját.

„Ameddig vannak szegények, betegek, kicsinyek, addig mindig lesznek szerzetesek a katolikus egyházban és a szerzetesek történetét Magyarországon is éppen úgy, mint másutt a világon befejezni nem, csak félbeszakítani lehet.” – hangsúlyozza zárszavában a szerző. Erre a mai életünkben újjászerveződő rendek a bizonyítékok.

Az időrendi, történeti sorrendben íródott könyv tényszerű, de olvasásra készítő is. Külön fejezetben sorolja a kötetben található szerzetesrendek mutatóját és hivatalos elnevezését. A szerző utal a felhasznált irodalomra, s néhány kiemelkedően szép színes fotó ad szemléltető illusztrációt.

Elsősorban az ifjúságnak – a korszerű, keresztény életértékek kialakításához is – ajánljuk e kitűnő könyvet, akik az ismert okokból nagyon keveset tudhattak meg ezekről a témákról. (Panoráma, Bp. 1990.)

Dr. Domonkos János

Könyvek Kárpátaljáról

A közelmúltban több kellemes hírrel örvendeztetett meg Kárpátalja. Úgy tűnik, a határainkon túli, kisebbségben élő magyarság életében a politikai viharok után egyedül Kárpátalján kezdődtek reménykeltő változások. Kulturális szövetség, irodalmi folyóirat alakult, szobrokat, emlékműveket, emléktáblákat avattak, jelentős lépések történtek az anyanyelv-használatban, az iskolai oktatásban. Az itteni magyarok életét kevéssé keserítik meg türelmetlen nacionalista indulatok.

A számos tudósítás, cikk nyomán kezdjük fölfedezni ezt a tőlünk sokáig hermetikusan elzárt történelmi tájegységet. Eddig azonban jobbára csak a kulturális, egyházi, politikai törekvésekről, az elért eredményekről hallottunk, de nem ismerjük magát a tájat, a városokat, falvakat, a műemlékeket, s kevéssé ismerjük az itt élő embereket. Mindebben segítségünkre lehet néhány 1990-ben napvilágot látott könyv.

Sorrendben az első egy vékonyabb kiadvány, ami Kárpátalja jellegzetes építészeti emlékeivel, a fatemplomokkal foglalkozik.¹ Szerzője *Kovács József*, aki korábbi hasonló jellegű munkája (*Fatemplomok Máramarosban*) után most a kárpátaljai rutének egyházi faépítészeti emlékeit járja végig. Építészeti és területi szempontok alapján hét jellegzetes fatemplomtípust különít el. A rövid történelmi és építészeti bevezető után részletesen mutatja be a térség 26 fatemplomát. A szöveget alaprajzi ábrák és zömmel fekete-fehér képek egészítik ki. A könyv végén rövid kitekintést kapunk, összehasonlítást a tágabb környezet hasonló építményeivel. Hiszen Kárpátalja építészete nem elszigetelten

¹*Kovács József: Fatemplomok Kárpátalján Építésügyi Tájékoztatói Központ Bp., 1990. 140. old.*

alakult ki, sok a kölcsönhatás Nyugat-Ukrajna, Kelet-Szlovákia, Észak-Erdély és a magyarországi Felső-Tiszavidék fatemplomaival.

Sajnáljuk, hogy a szerző mindenhol a hivatalos ukrán helyneveket részesítette előnyben a magyarral szemben. Ez a megoldás azért sem érhető, mivel már a helyi magyarság is kivívta magának azt a jogát, hogy anyanyelvén nevezhesse meg Kárpátalja városait, falvait. A kiadvány némely mondatával a rutén (ruszin) lakosság is elégedetlen lenne, őket ugyanis a hivatalos politikai álláspontot tükröző ukrán névvel illeti. A vallási viszonyokról mindössze egyetlen mondat tájékoztat, helytelenül. A lakosság zöme ugyanis görög katolikus, nem pedig pravoszláv. Mivel a könyv egyházi építményekkel foglalkozik, erről sokkal bővebben és pontosabban kellett volna szólni. Összegzőképpen elmondható, hogy a szerző korábbi hasonló jellegű műve, mind tartalmában, mind kiállításában jobban sikerült, mindamellett haszonnal forgathatja mindenki, aki a térség műemlékei iránt érdeklődik.

A Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület jelentette meg Deschmann Alajos kitűnő könyvét Kárpátalja műemlékeiről. A kötet 67 város és falu mintegy száz műemlékével foglalkozik, s első alkalommal nyújt átfogó ismertetést Kárpátalja építészeti emlékeiről.²

A harmadik könyv egy gyönyörű képes album Kárpátaljáról. Szacsavay Imre, Szacsavay Péter és Legeza László fényképezőgéppel járta be e szépséges tájat, hogy bemutassa kincseit, értékeit.³ Az Élő szép hagyomány című sorozat első három kötete Erdéllyel ismertetett meg. A nemes vállalkozást folytatva most Kárpátaljára látogathatunk el. A kötet lapjairól a legszebb műemlékek, a természeti szépségek, a hegyi táj, zöld legerdők és gyorsfolyású patakok képei mellett az itt élő nemzetiségek életképei is felvillannak.

E vadregényes táj történelmi emlékekben is gazdag. Ismert, hogy a honfoglaló magyarok egyik útvonala a Vereckei-hágón át vezetett, a vidék benépesülése azonban a későbbi századokra tehető. Ung, Bereg, Ugocea és Máramaros vármegyék a XI. század

végétől fokozatosan alakultak ki. A ruszinok a XIII. századtól kezdve települtek be Galíciából a hegyvidéki részekre, míg a magyarság visszahúzódott a folyó völgyekbe.

A reformáció korában a magyar és a német lakossága kálvinistává lett. Bocskai és Bethlen Gábor korában a vidék Erdélyhez tartozott. Az 1640-es években zajlott az addig ortodox ruszinok csatlakozása a katolikus egyházhoz. A terület jórészt a Rákócziak birtoka volt, II. Rákóczi Ferenc innen indult az ország belseje felé. A helyi lakosságot, ruszinokat, magyarokat Rákóczi népének is nevezik, ők voltak a fejedelem leghűségesebb követői. Utódaik 1848–1849-ben a szabadságharc mellé álltak.

Kárpátalján a nemzetiségek ma is békésen élnek egymás mellett. A lakosság 1910 óta megduplázódott, 600 ezerről 1,2 millióra nőtt. De miközben a rutén és a bevándorolt orosz, ukrán lakosság száma közel háromszorosára növekedett, a magyarság létszáma alig változott. A könyv megismerteti a rutén nép betelepülésének történetét, nyelvjárásukkal, szokásaikkal. Olvashatunk a munkácsi görög katolikus egyházmegye történetéről, megszületéséről és 1947-es kálváriájáról. A sztálini önkény megszüntette a görög katolikus egyházat, templomait a pravoszlávoknak adta. A püspök merénylet áldozata lett, a papságot erőszakkal kényszerítették a csatlakozásra. Aki nem írta alá a nyilatkozatot, lágerbe került. Az egyház több mint negyven évig illegálisban kényszerült. Az utóbbi évek változásai nyomán most ismét működhetnek a görög katolikusok, az újjáéledés azonban nehéz, küzdelmes, a templomok visszaszerzése nem megy bonyodalmak nélkül. A szerzők éppen 1990 húsvétján járnak egy újra visszakapott görög katolikus templomban, Szeklencén. A falu népe föllevenítette régi húsvéti szokásait.

Kárpátalja történetében meghatározó szerepet játszott a Galíciából betelepült zsidóság. A két világháború közt a lakosság 14%-át alkották. Mára azonban szinte teljesen eltűntek, csak az utak mentén lévő elhagyott temetőik őrzik emléküket.

A szerzők az Erdős–Kárpátok bővizű patakjait követve járták be Kárpátalját. E hegyi patakok lejjebb folyókká egyesülve a Tiszát táplálják. Az Ung, Latorca, Talabor, Nagyág, Borzsa völgyében leereszkedve a már zömmel magyarlakta Tisza völgyét követjük. A mintegy 200 ezer fős magyarság nagyjából összefüggően, az országhatár közelében, a sík vidéken él, s 85 faluban és egy városban, Beregszászban alkot abszolút többséget. De jelentős számban él Ungvá-

²Deschmann Alajos: Kárpátalja műemlékei Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület Bp., 1990. 230. old. A könyvről az 1991. 1. számban jelent meg részletes ismertetés.

³Szacsavay Imre–Szacsavay Péter–Legeza László: Kárpátalja Officina Nova Bp., 1990. 152. old.

ron, Munkács, Nagyszőlősen, Huszton és Técsőn is. A magyarok kétharmada református, egyharmada katolikus. Ők is megszenvédtek az elnyomás éveit. 1944 őszén a munkaképes férfilakosság zömét, több mint 40 ezer embert hurcoltak el „málenkij robotra”. Az elhurcoltak emlékére az utóbbi időben egyre több helységben állítanak emléktáblát, kopjafát.

Kárpátalján őrzik a hagyományokat. Ungváron szabadtéri néprajzi múzeum található, ahol a terület faépítészetének jellegzetes emlékeit mutatják be. Tiszapéterfalván egyedülálló magyar skanzen létesült, ahol a tájegység magyar építészeti emlékei, berendezései láthatók. A vidék nevezetessége a beregi szöttes.

A könyv mindenkit segíthet, hogy megismerje élő, szép hagyományainkat, műemlékeinket, s ápolja a népek, vallások közti békés kapcsolatokat.

Udvarhelyi Nándor

MADAR ILONA:

Fejezetek Zoboralja társadalomrajzához

Zoboralja a magyar nyelvterület északi határán van, Nyitra közelében. Nevét a középben kiemelkedő Zobor hegytől nyerte. A Zoboralja magyarok lakta falvai: Alsócsitár, Alsóbodok, Bábinal, Béd, Gerencsér, Geszte, Gimes, Kolony, Lédec, Menyhe, Nyitraegerszeg, Pográny, Vicsápatáti, Zsére. Az átlag magyar embernek csupán néhány falu neve lehet ismerős, egy-egy Kodály Zoltán által gyűjtött, országosan elterjedt népdal idézi. „Gerencséri utca végig piros rózsá...”, vagy a híres, gyönyörű, Kodály Székelyfonójában is felelendülő „A csitári hegyek alatt...”

Madar Ilona arra vállalkozott, hogy e magyarság egészétől régen elszigetelődött, napjainkra pedig teljesen elszakadt magyar sziget fél évszázada letűnt társadalmának életét felvázolja. Faluról falura járva, főként szóbeli közlésekre támaszkodva, de tudományos és irodalmi forrásokat is felhasználva rekonstruálta a zoboralji magyarság 90–50 év előtti mikrovilágát.

Feltárta és bemutatja a falvak gazdasági adottságait, a lakosság lélekszámát, vagyoni helyzetét, társadalmi rétegződését. Ezek alapján megállapította: „A határ szűk volta mindössze három alapvető társadalmi réteg kialakulását tette lehetővé: (1) az idegen munkaerőt is foglalkoztató *gazdák*; (2) a

saját földjüket részessel pótoló, igaerővel rendelkező *csujások*; és (3) a *földtelenek, földhözragadtak, nincstelenek, egyszerűek*.”

A társadalmi rétegződés bemutatása során a tájegység szinte minden jellegzetes figuráját megismerhetjük, a nagygazdától az utolsó szolgálgyerekig. A szerző színes, érzéketlen, olykor irodalmi mélységű leírásaival szinte mozgásba hozza az egykori társadalmat. Láttatja a zoboralji embereket családi életükben, rokoni kapcsolataikban, a falu társadalmában betöltött szerepükben.

Megismerhetjük hétköznapi életüket, megtudhatjuk, hogyan ünnepelnek az év kalendáris ünnepein, az emberi élet fordulóin születéstől a halálig. „Mikor a gyermek világra jön, legelőször szemügyre veszi a bába, kezét, lábát összeméri, hogy egyformák-e, megnézi, megvan-e mindene, nincs-e fölös csontja, amiből baja származhat. Utána megfürösztí, felöltözteti és megmutatja a jelenlevőknek, először az anyjának. Este az apának első útja a boldogasszony ágyához vezet. Megcsókolja feleségét, elment ereje helyett ezerannyit kíván, és kezébe veszi a kisgyermekét.” – olvashatjuk a Születés című fejezetben.

A könyv Befejezés című fejezetében Madar Ilona felveti: „További gyűjtésekre, leírásokra van szükség, hogy a mikrotáj társadalmát, társadalmi viszonyainak alakulását, nagytáji kapcsolatát sokunk számára megnyugtatóan fel tudjuk mérni és a valóságnak hűen rögzítsük.”

A tanulmánykötet a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Folklor és etnográfia című sorozat 51. köteteként jelent meg 1989-ben.

Kóka Rozália

ZSÍROS KATALIN:

Szentés földrajzi nevei¹

A Tisza-parti kisváros földrajzi neveit a megyei helynévgyűjtés részeként gyűjtötte és dolgozta fel Zsíros Katalin. Pontosabban, a szentesi születésű egyetemisták és helyben tanuló középiskolások a Nyíri Antal szegedi nyelvtörténeti „iskoláján” nevelkedett tanár vezetésével vettek részt az adatok gyűjtésében. A kötet egy igényesen oktató-nevelő és kutató középiskolai tanár munkájának eredménye.

¹Szentés, 1990. Különnyomat. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XVI. (Szerk. Blazovich László) 121 old.

A bevezető fejezetek – a gyűjtés szempontjai, források, anyagrendezés, hangjelölési módok tisztázása – után a város és a határrészek múltját a jobbágyfelszabadítás, majd a vízszabályozás után kialakult és 1945–1950-ig, illetve 1960-ig tartó birtokállapotokban rögzíti. Utal a honfoglalás előtti és utáni régészeti korokra, a XVIII. századtól helytörténeti és levéltári forrásokat idézi. Állapotot rögzít és változásvizsgálatot végez.

A nevek gyűjtése 1970–1985 között folyt. Egy-egy határrész jellemzését az írott forrásokkal egyenértékű szóbeli leírásban is olvashatjuk: „a Nagyhegy a Vekerlaposrú nizve nagy domb”, vagy „A Berék egész környéke nádas, gyíkinymű terület vót a mentésítés előtt. Csak a kimagasló részt nevezik Beréknek”. A népnyelvi leírás egyszerűségét és pontosságát szemlélteti vele.

A határrészek elnevezéseiben – a felszínformák nevein kívül – középkori települések nevei maradtak fenn. Ezek: Bökény, Teés, Várhát, Bőd, Szentilona, Karácsonytelke, Dánháza, Hékéd, Sáp, Szentlászló, Dónátornya, Szentmihályfalva, Veresegyháza, Ecsér, Pankota, Fábiánsebestyén és Királyság. A hajdani települések térképre vetítve szerepelnek:

A földrajzi nevek használatának változását árnyaltan jelzi. A nevek eltűnésének fokozatait követi. Például a történeti városrészek: Alsópárt, Felsőpárt, Kisér és Sítér elhomályosulóban vannak. A kihalt meghatározásnál különbséget tesz, például hivatalosan már nem szerepel a Karácsonytelke név, de a népnyelvben még ismert ez a feltehetően középkori településnév.

A természetes névadás példái közül néhányat idézek. A Lepényváró dűlőben a Nyomás szélben legeltető pásztorok várták az ebédet, gyakran lepénnyel érkező feleségeiket. A Kutyanak az ott kialakított öntözőcsatorna formájáról, a Kőkenyzug a Körös kanyarulatában uralkodó növényről kapta a nevét. A természetes és a mesterséges névadás esetenként ütközik egymással. Ilyen az 1910-es térképen szereplő Jámborhalom, amelyet az ott élők sohasem neveztek így, de beszéltek Rác-Tókehalomról, Tókei halomról, majd a földterület utolsó tulajdonosáról Kanász-halomnak hívták. A névadás két különböző módja, illetve annak ütközése a feldolgozásban kellő hangsúllyal szerepel.

Az írott és szóbeli adatok szembesítésével egyeztetni a mesterséges és a természetes névadás adatait és egyúttal rögzíti a szóbeliségben élő elnevezéseket. Gondoljunk például az említett Karácsonytelke településnévre!

A határrészeket bemutató fejezetek végén a tanyák század eleji és az 1970-es évekre megfogyatkozott számát is megadja. A birtoknagyság és a birtokosok számának jelölésével a paraszti társadalom rétegződésének határrészenkénti eloszlását jelöli a szerző. Ezzel gazdaságtörténeti és társadalom-néprajzi feldolgozáshoz szolgáltat adatot.

A szöveges részek stílusának jellemzője – a Szabó T. Attila meghatározta kívánalomnak megfelelően – a takarékos, célra törő fogalmazás és olvasmányosság. (Zsíros Katalin a kolozsvári nyelvésznek a földrajzi név gyűjtéséhez és feldolgozásához adott, a jelzettek nél tényszerűbb szempontjait is felhasználta, figyelembe vette.)

A földrajzi nevek című fejezetben a belterületi és a külterületi névanyag külön szerepel. A belterület neveit a kötet úgy közli, hogy a szócikkeket egyeztetni a belterület térképével és a névmutatóval. Tehát a város teljes névanyagát térképre is vetítve közli, de az 1980-as kiadású Barta László és Páhi Ferenc: Szentes utcanévi kötetben szereplő névmagyarzatokat elhagyja.

A szócikkek számozása, leírása, a jelek feloldása egységes, következetes, ami nem mondható el minden azonos témájú kiadványról. A belterületi névanyag szócikkeinek leírásából kiemelve a leglényegesebbet, a sorszámok után a kiejtés szerinti legrégebbi név szerepel, és a nevek után szögletes zárójelben az 1967-es térkép szerinti hivatalos név követi.

A külterületi névanyag nyolc fejezetre oszlik. „Az egyes fejezetek a számozatlan határrészek toldalékos alakjaival kezdődnek. A sorszám utáni szöveg négy elemből állhat: népi név, a kataszteri térképen szereplő név (K.), a Pesthy Frigyes Helységnévtárában található név (P.), és végül az 1840-es térkép névanyaga. A sorszám itt is a név topográfiai helyét is jelöli.”

A külterület neveinek többsége tanyanévi. A tanyanevek tulajdonosok nevében a táj és a család történetét, foglalkozását hordozza, így a Sánci Rác-tanya a törökkori védekezés-módra, vár-, sáncépítésre utal; Débrécényi kovács tanyája elnevezés a tulajdonos foglalkozását jelzi. A lexikonban „nemzeti festészetünk sajátos alakja”-ként szereplő, kassai születésű és Párizst is járt Koszta József (1861–1949) tanyáját máig is Koszta-tanya-ként ismerik a környékbeliek.

Csak üdvözölni lehet, hogy egy-egy határrész helymegjelölés nélküli, helyileg már azonosíthatatlan tanyák nevei is szerepelnek a vonatkozó fejezet végén. További kutatás, esetleg levéltári anyag, dokumentumok alapján történő egyeztetéshez adatként szolgálhat.

A feldolgozás részét jelentő, léptékekkel ellátott, technikailag jól sikerült 33 térkép az 1784-es katonai térkép és a Szentés város egész határának térképe 1840 alapján készült. A térképeket Kratochwill Mátyas szerkesztette. A kötet áttekinthetőségét a térképek elhelyezése is segíti. A határrészek szöveges leírása és a térképek egymás mellé, egymás közelébe tördeléséért Gál Endre műszaki szerkesztőt és a szegedi nyomdát illeti dicséret. A 33., az utolsó térkép mellékleteként szerepel, amely a külterület és a belterület helyneveit A földrajzi nevek című fejezettel számok kötik össze.

A névmutatóban visszakereshető minden szentesi földrajzi név, melynek számai visszautalnak A földrajzi nevek című és az azt megelőző Határrészek és múltjuk című fejezetekre. Így könnyen áttekinthető, használható a kötet. Bár a névmutató és a részletes térképek a korszerű névtárak elengedhetetlen kellekei, de még az utóbbi évtizedben készült kiadványok jelentős része sem rendelkezik ezekkel.

Visszatérve a határrészek neveire, ezeken belül is a dülők, épületek és a tanyanevek, ezek jelentős része a tulajdonos nevét, esetenként azok ragadványnevét is jelenti. Például Bikás Székéj-düllő, Kotlafejű Vecseri tanya, Birkaszemű Pataki Istálló.

A török idők után és a XX. századi (1945 utáni) népmozgás között kialakult állandó népesség vezetőnevei, melyek a családok származási helyének jelölésével és a kettős nevekké létrejött a környező települések lakóitól megkülönböztető családnevek rendje. Ilyenek a Debreceni, Erdőháti, Félgyházi Török, Dósai Molnár és Rűz Molnár nevek. (Érdeemes lenne a földrajzi névizsgálat folytatásaként ezeket földolgozni. Számolva azzal is, hogy a városi iparosok számottevő birtok híján a földrajzi nevek közé nem is kerültek ilyen nevek, mint Kerekes, Inokai Tóth. De ugyanígy további és önálló feldolgozást érdemelhetnek az egy-egy földrajzi névhez kötött és idézett eredetvagy hiedelemmondák is.)

Zsíros Katalin munkája szintetizálja a településről szóló írott forrásokat: régészeti, nyelvészeti, helytörténeti munkákat, felhasználja a fellelhető helyi térképeket és egyezteteti a szóbeli emlékezettel. Összegzése kiindulópontja lehet további kutatásoknak, így gazdaságtörténeti, nyelvjárási és néprajzi vizsgálatoknak. Ugyanakkor a helyi iskolai munkában helytörténeti ismeretek pontosítására, a népnyelv stílári tisztaságának bemutatására használható.

A feldolgozás a földrajzi név kiadványok sorát egy nem amatőr munkával gazdagítja, és egyúttal pontosítja Szentés város szülőit és lakói önismeretét.

Dr. Szűcs Judit

GYALAY MIHÁLY:

Magyar igazgatástörténeti helységnevelixikon

Nagy várakozással vettem kézbe ezt a csaknem ezeroldalas kötetet. A szerző a Pest Megyei Levéltár munkatársa, akinek ez a könyv életműve. 1967-ben a Pest Megyei Tanács megvonta kutatónapjait, de munkáját tovább folytatta, mert a téma szívügye volt és mert hazai és külföldi tudósok magas szintű tudományos, erkölcsi és anyagi támogatást nyújtottak a félmillió adatbankra támaszkodó lexikon elkészítéséhez.

A lexikon az 1910-es népszámlálás által feldolgozott 12 542 helység közigazgatási és törvénykezési hovatartozásának változásait mutatja be 1723-tól, a Pragmatica Sanctio évétől 1983-ig, de némely témákat 1989-ig feldolgoz. A szerző figyelembe vette az időszak területi, közigazgatási változásait, és a Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Délvidék és Burgenland vonatkozásában felhasználta a szomszédos államok helységnevelixikon tartalmú hivatalos kiadványait. A részletes irodalomjegyzék a kötet egyik nagy érdeme.

A lexikon betűrendben tartalmazza a 12 542 helység, továbbá valamennyi külterületi egység (puszta, tanya, vár, major, malom stb.) összesen mintegy 170 000 adatát. Az adatok az első, az 1910-ben hivatalosan regisztrált formáknak valamennyi, 1723-tól máig ismert magyar és idegen nyelvű megfelelőjét, variációját tartalmazzák eredeti helyesírással. A főcím az 1910-es forma, ezután állnak a névvariációk, az odatarozó lakott helyek felsorolása, a közigazgatási hovatartozás megjelölése, a lélekszám, a lakosság nemzetiségi megoszlása, a települést esetleg érintő vasút vonalszáma. A betűrendes rész utalórendszere a 12 542 helység alapelnevezéséhez vezet, így kikereshetjük a különböző névváltozatokat. A kötetet számos kódtábla egészíti ki, ezekből állapítható meg egy-egy település közigazgatási helyzete. A bevezető tanulmány áttekintést nyújt a jelzett időhatárok közötti közigazgatás-történetéről. Mutatók, térképek, táblázatok teszik teljessé a kézikönyvet.

A fentiek alapján az olvasó joggal úgy vélheti, ez az a mű, amire a magyar tudomá-

nyos kutatók ötven éve várnak. Sajnos a gondatlanság és a rossz nyomdai feldolgozás miatt a kötet helyenként használhatatlan. A szerző kéziratát nem ellenőrizték (a gépelést nem olvasták össze?), így pl. ilyen városnév szerepel: Nyírvátor (904. oldal). A kopott betűjű írógépen, használt szalaggal írt szöveg lett több mint felére lekisebbitve, így az adatok, nevek egy része nem olvasható. Ilyen módszerekkel nem lett volna szabad ilyen fontos könyvet kiadni.

A kötet hátsó borítójának tasakjában 59 darab A/4-es térképszelvényt találunk, amely a 12 542 helység községhatáros rajza, ahol a településkarikák nagysága lakosság-számot fejez ki. A rajzok annak idején pauszpapíron, papírtussal készülhettek, a tus nem fogott egyenletesen, így a számok, vonalak, nevek olvashatatlanok, hiányosak. Súlyosbította ezt a rossz papírmínőség, a gondatlan nyomdai feldolgozás. Nagyon

sajnálatos, mert ez lenne a Kárpát-medence részletes, községhatáros térképe (méretarány kb. 1:670 000). A szerkesztők, a 13 lektor, a TIT Nyomda, az Origo-Press munkatársai nem figyeltek oda. A szerző utószavában olvashatjuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban, a bécsi, heidelbergi és párizsi egyetemi könyvtárban elhelyezett egy-egy eredeti kéziratot. A kutató tehát ott megtekintheti.

Azon csodálkozom, hogy a Földrajztudományi Kutatóintézetnél és a Kartográfiai Vállalatnál dolgozó, ilyen témával foglalkozó szakemberek közül senkit nem vontak be ebbe a munkába. Elnézést kérek a szokatlanul éles fogalmazásért, ezt az ügy érdekében teszem. Kérem az illetékeseket, tegyék lehetővé, hogy ez a kitűnő munka részletesen ellenőrizve, precíz nyomdai feldolgozásban megjelenhessen.

Kisari Balla György



Kiskomárom (Zala megye) Móser Zoltán felvétele